

Pe lângă o serie de elemente formale, cum ar fi corpul aplatizat al ulciorului nr. 7, sau decorative (brâul ornamental al gâtului ulcioarelor nr. 2 și 7, reprezentarea cocorului pe ulciorul nr. 7), care sunt de sorginte bizantină, altele pun în evidență relații cu lumea avară a Bazinului Carpatic a ultimei părți a secolului VII (ființele cu corp de felină sau de cal și cu față umană sau modul de redare ușor neîndemânic al feței umane) (ulciorul nr. 7). Pe de altă parte, analogiile strânse ale bolului cu mâner lateral (vasul nr. 8) cu bolul de la Ada din Serbia împreună cu ornamentica sa pledează pentru o încadrare cronologică în epoca avară târzie și par a sta în legătură cu orfevreria provincială bizantină (p. 484). În schimb, bolurile cu cataramă (vasele nr. 9–10) au fost încadrate datorită formei crucii cu ornamente în formă de stropi în secolul VII, în epocă avară mijlocie și create într-o regiune sub influență bizantină.

Insolite și străine altor cercuri culturale sunt vasele nr. 13–14 cu cap de taur și picioare de felină. Chiar dacă reprezentarea taurului apare în Europa, în secolul V de exemplu pe șatonul unui inel de la Brașov sau pe placa fibulelor de la Gava⁸, sau cum menționează Cs. Bălint și în perioada avară, vasele reprezintă o făptură compozită care nu apare în alte medii culturale și care pe baza unor mici detalii ornamentale au fost încadrate în epoca avară târzie, mai precis în a doua jumătate a secolului VIII. Ne-am fi așteptat la o analiză mai aprofundată a extrem de bogat ilustrate patene (vasele nr. 15–16), încadrate și ele în aceeași vreme. În „primele treimi” ale secolului VII a fost încadrat ritonul cu inscripții. Este un tip de vas care, cu excepția piesei din bogatul mormânt de la Mala Pereșcepina din bazinul Niprului, apare numai în Bazinul Carpatic. În schimb, pixida (vasul nr. 19), în care se împletesc elemente locale, bizantine și apusene, a fost considerată un produs avaric din a doua jumătate a secolului VIII. Sugestive sunt în acest sens analogiile din orfevreria carolingiană sau bizantină a secolului VIII, dar și formele asemănătoare de vase din contexte avare târzii. În aceeași perioadă a fost încadrat și bolul cu cataramă nr. 20. Pentru încadrarea piesei în a doua jumătate a secolului VIII ar pleda, în afara modului de reprezentare a grifonului din medalionul vasului, cu analogii în mediul avaric târziu, bizantin sau carolingian, un mic detaliu ornamental, și anume reprezentarea maxilarului superior printr-un arc dublu (dinte?), detaliu ornamental care apare și la grifonul de pe vasul nr. 2, dar și la cel de pe pixidă (vasul nr. 19) și care reprezintă după Cs. Bălint „o specialitate avară” (p. 525). La aceasta se adaugă și un alt minuscul detaliu ornamental întâlnit numai în Bazinul Carpatic și numai în epocă avară târzie. Este vorba de câmpuri de împunsături fine care apar pe corpul animalelor de pe pixidă și de pe vasul nr. 20, pe mustața animalului redat pe vasul cu cap de taur și corp de felină nr. 13, elemente care pledează pentru încadrarea lor în ultima parte a secolului VIII (p. 527). Cele două pocale (nr. 22–23) sunt atestate numai în Bazinul Carpatic și numai în epocă avară mijlocie și reprezintă un alt argument important pentru atribuirea avară a tezaurului.

Ultima parte a întinsului capitol IX a fost dedicat cronologiei vaselor (p. 544–582). Pe baza gradului de finețe al

aurului și având în vedere legăturile dintre inscripții, gradul de uzură al vaselor, dar și rezultatele analizei torților, a medalioanelor bolurilor etc., se stabilesc nouă „faze tipocronologice”, sugestiv ilustrate de tabelul de la p. 577, fig. 283. Nu-mi este însă foarte limpede ce vrea să însemne că „*prin fază se înțeleg deosebiri în aceeași perioadă*” (p. 574). Primei faze, datată în jurul mijlocului secolului VII, îi aparține ritonul (vasul nr. 17). Faza 2 (treimea de mijloc a secolului VII) este reprezentată iarăși printr-un singur vas – bolul cu cataramă nr. 9. Ultimului sfert al secolului VII îi aparțin mai multe faze: faza 3 – cu bolul cu cataramă nr. 10 și pocalele nr. 22–23; faza 4 – cu paharele nr. 11–12; faza 5 – cu ulciorul nr. 7; și faza 6 – cu ulcioarele nr. 3 și nr. 4. Sfârșitul secolului VII și secolului VIII îi aparține faza 7, în care au fost încadrate bolul cu mâner lateral (nr. 8) și trei ulcioare (nr. 1, 5–6). Celei de a doua jumătăți a secolului VIII îi aparține faza 8, reprezentată prin cele două patene (nr. 15–16), cele două vase cu cap de taur și picioare de felină (nr. 13–14), pixida (nr. 19) și două boluri cu cataramă ornamentate cu cruce ajurată, respectiv cu un grifon luptând cu un animal (nr. 20–21). Spre deosebire de alți specialiști, ulciorul pe care este înfățișat conducătorul biruitor (nr. 2) este plasat la sfârșitul secolului VIII, datorită, printre altele, concordanțelor stilistice cu pixida (nr. 19) și cu bolul cu cataramă ornamentat cu lupta dintre grifon și animal (nr. 21), dar și datorită lipsei de uzură.

Piese componente ale tezaurului reflectă o împletire de elemente ale mai multor iradiere culturale de sorginte avară, bizantină, centralasiatică, vesteuropenă, care focalizează și care „a fost proprietatea unei familii nobiliare din secolele VII–VIII (poate al celui Boila din inscripțiile de pe vasul nr. 21), ce a trăit în jumătatea sudică sau /și estică a Bazinului Carpatic și a avut mereu posibilitatea de a comanda lucrări orfevrilor de cultură bizantină” (p. 624).

Unele aserțiuni psihanalitice referitoare de exemplu la presiunile psihice care îi pot influența de multe ori pe emigranții (adică pe emigranții și „pe atunci încărcatul de ani” K. Horedt) (p. 98), și tot acolo unele digresiuni pseudolingvistice cum sunt acelea legate de folosirea cuvântului „monostor”, puteau fi evitate. Interesantă ar fi fost și o analiză aprofundată a sferei de întrebuintare a acestor impresionante produse ale orfevreriei din Bazinul Carpatic.

La capătul acestui uriaș, pe alocuri încântător periplu și în urma unei spectaculoase analize, în care cu acribie, stăruință, cu multă profunzime și cu o erudiție rar întâlnită se aduc argumente hotărâtoare pentru încadrarea cronologică a tezaurului în perioada avară mijlocie și târzie (a doua jumătate a secolului VII – sfârșitul secolului VIII) și implicit pentru atribuirea lui structurii de putere a caganatului avar. Cele 600 de figuri completează în mod fericit rigurozitatea demersului, toate la un loc punând o temelie solidă viitoarelor investigații ale acestui solitar și unic monument.

Radu Harhoiu

Gheorghe I. Cantacuzino, *Începuturile orașului Câmpulung și Curtea Domnească. Aspecte ale civilizației urbane la Câmpulung*, Editura Academiei Române, București, 2011, 237 p. (146 p. text și 89 planșe)

Acest volum referitor la Câmpulung, ieșit de curând de sub tipar, completează, în modul cel mai fericit, trioul lucrărilor despre vechile capitale medievale ale Țării Românești – Curtea de Argeș și Târgoviște. Lucrarea încununează eforturile depuse, timp de mai bine de un sfert de veac, de către un om cunoscut

în breasla arheologilor drept *Prințul*, ce și-a dedicat întreaga activitate, cu deosebită acribie, monumentelor istorice. O parte dintre elementele analizate în volum erau cunoscute deja dintr-o serie de studii pe care autorul le publicase în diverse reviste. Problemele sunt însă reluate, sistematizate și adesea reinterpretate,

¹ R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, București, 1997, p. 86.

oferindu-ne o viziune unitară asupra evoluției orașului Câmpulung.

Pentru cunoașterea istoriei medievale din spațiul cuprins între Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară, cercetarea începuturilor orașului Câmpulung, una dintre cele mai vechi localități și fostă „capitală” a Țării Românești, prezintă un interes de netăgăduit. Ca orice început, totul se clădește, în sens simbolic, pornind de la prima piatră, dar când vorbim de Câmpulungul medieval metafora dispare, căci începutul este reprezentat chiar de o piatră – lespeda funerară din anul 1300 a lui *Laurencius comes de Longocampo*.

În această lucrare au fost examinate critic dovezile provenite din toate categoriile de izvoare, scrise, și mai ales, arheologice. Au fost incluse și atent analizate materiale descoperite prin cercetările arheologice conduse de către autorul lucrării pe parcursul a trei decenii. Informațiile obținute prin aceste săpături, chiar dacă nu sunt în măsură să clarifice toate problemele ridicate de evoluția și aspectul ansamblului curții domnești, pot contribui la cunoașterea începuturilor unui vechi oraș și a locului său într-un cadru istoric mai larg. Studiarea principalelor edificii monumentale de la Câmpulung permite o mai bună înțelegere a gradului de dezvoltare a culturii urbane medievale, care reflectă particularitățile evoluției istorice a orașului.

Autorul ne oferă o interesantă analiză privind aspecte ale civilizației urbane la Câmpulung, începuturile orașului, structura urbană, trama stradală, parcelări, biserici și ansambluri reprezentând centrul unor nuclee de locuire și apoi cartiere, activitățile comerciale preponderente, hanurile și prăvăliile, activitățile meșteșugărești și atelierile, gruparea meșteșugarilor în oraș. Sunt discutate de asemenea elementele de fortificație ale orașului.

Partea centrală a lucrării este destinată punerii în valoare a săpăturilor arheologice de la fosta curte domnească, în prezent ansamblul mănăstirii „Negru Vodă”. Clarificările aduse de cercetarea arheologică sunt esențiale în înțelegerea începuturilor și evoluției ansamblului respectiv și orașului Câmpulung în general.

Lucrarea este structurată în patru mari capitole, precedate de un *Cuvânt înainte* (p. 7–8), fiecare cuprinzând mai multe subcapitole.

Primul capitol se referă la *Stadiul informației* (p. 9–15), fiind prezentate întâi sursele scrise, apoi cele arheologice: 1. Izvoare scrise (p. 9–11); 2. Izvoare arheologice. Cercetări efectuate între 1924–1974 și în perioada 1975–2005 (p. 11–15).

Cel de-al II-lea capitol tratează *Aspecte ale civilizației urbane la Câmpulung* (p. 17–37), fiind organizat în două părți: 1. Începuturile orașului Câmpulung (p. 17–21) și 2. Structura urbană a orașului Câmpulung (p. 21–37).

Acest ultim subcapitol cuprinde patru categorii de probleme:

a. Organizare urbanistică. Trama stradală, parcelări. Biserici și ansambluri, centre ale unor nuclee de locuire și apoi cartiere (p. 21–32). Sunt trecute în revistă principalele monumente ecleziastice ale orașului: biserica domnească devenită mănăstire în timpul lui Matei Basarab – pe locul fostei reședințe voievodale; ansamblul bisericii catolice Sf. Iacob (Bărăția); fosta mănăstire dominicană („Cloașter”); biserica Sf. Gheorghe-Olari; biserica Adormirea Maicii Domnului-Fundeni; biserica Sf. Ilie; biserica Sf. Marina; biserica Schei; biserica Șubești; biserica Domnească Sf. Nicolae; biserica Popa Savu; biserica Nicuț; fostul schit Mărculești și biserica Adormirea Maicii Domnului-Flămânda; biserica Vișoi. Acestora li se adaugă câteva biserici părăsite, demolate în ultimii ani ai secolului al XIX-lea sau în primii ani ai secolului XX: biserica Valea (Vovidenia); biserica Sfânta Troiță; biserica Bradul; biserica Sfânta Vineri.

b. Activități comerciale. Piața. Hanuri, prăvălii (p. 32–33);

c. Activitatea meșteșugărească – atelier, gruparea meșteșugarilor în oraș (p. 33–35);

d. Elemente de fortificare (p. 35–37).

Cum este și firesc, partea cea mai consistentă a lucrării este reprezentată de capitolul III, care se referă la *Cercetările arheologice din zona fostei reședințe domnești din Câmpulung (ansamblul mănăstirii „Negru Vodă”): 1975–1977, 1981–1982, 1984, 2000–2004* (p. 39–117), fiind structurat în trei mari părți:

1. Succesiunea depunerilor din diferite perioade (p. 40–45);

2. Complexe arheologice (p. 46–105) – capitol împărțit în cinci secțiuni:

a. Cele mai vechi urme de locuire. Elemente de locuire din secolul al XIII-lea sau de la începutul secolului al XIV-lea (p. 46–47);

b. Construcțiile de zid din secolul al XIV-lea (p. 47–57);

c. Fortificația cu val și șanț din secolul al XIV-lea (p. 57–60);

d. Evoluția construcțiilor de zid în cursul secolelor XV–XIX (p. 61–79), care cuprinde patru mari etape: *Construcții din secolele XV–XVI* (p. 61–64); *Transformarea ansamblului în secolul al XVII-lea* (p. 64–72); *Ansamblul în secolul al XVIII-lea* (p. 72–76); *Evoluția ansamblului în secolele XIX și XX* (p. 76–79);

e. Necropola (secolele XV–XIX) (p. 79–105) se referă la *Necropola din jurul bisericii vechii curții domnești din Câmpulung* (p. 85) și cuprinde: *Catalogul mormintelor* (p. 85–101); *Obiecte descoperite în morminte – Câmpulung 1975–1977, 1981–1984* (p. 102–105). Numărul total al mormintelor este de 219, la care se adaugă peste 20 de reînhumări. Cele mai vechi morminte sunt de la sfârșitul secolului al XIV-lea, majoritatea mormintelor fiind datate în veacul al XVI-lea. Obiectele de inventar, prezentate sugestiv sub forma unui tabel, provin din 88 de morminte, ceea ce ar reprezenta cca 65% din numărul mormintelor dezvelite într-o proporție concludentă, conform precizărilor autorului, și cca 40% din totalul mormintelor descoperite.

3. Materiale arheologice (p. 107–117); în subcapitolul respectiv au fost analizate diversele materiale descoperite prin săpăturile proprii. Acestea au fost structurate în șase categorii, stabilite în principal pe criterii funcționale:

a. Elemente arhitecturale și materiale de construcție (p. 107–108);

b. Unelte de fier, piese de armament (p. 108);

c. Ceramica (p. 108–111);

d. Sticlă (p. 111);

e. Podoabe, piese de vestimentație (p. 111–114), unde au fost incluse: *Inele* (p. 111–112); *Cercei* (p. 112–113); *Ace de vâl* (p. 113); *Bumbi* (p. 113–114); *Diverse* (p. 114);

f. Monede (p. 115–117) – *Catalogul monedelor* (p. 115–117). Au fost descoperite 73 de monede, constând în diverse emisiuni din: Țara Românească, Ungaria (cele mai numeroase), Polonia, Lituania, Imperiul Romano-German, Nürnberg, Austria, Imperiul Otoman, România. Monedele se eșalonează începând cu secolul al XIV-lea și până în secolul XX, cele mai vechi piese fiind din vremea următorilor suverani: Maria, regina Ungariei, Sigismund de Luxemburg și Mircea cel Bătrân.

Lucrarea se încheie în mod firesc cu capitolul IV. *Concluzii* (p. 119–122) în care sunt reluate sintetic principalele idei și încheieri la care s-a ajuns. Informațiile puse în circulație, chiar dacă nu sunt în măsură să clarifice toate problemele ridicate de evoluția urbană a Câmpulungului, după cum subliniază cu modestie autorul, „în ceea ce privește cercetarea orașului, aceasta se poate considera că este abia la început” (p. 121), constituie în opinia noastră însă cea mai solidă bază pentru eventualele investigații viitoare.

Volumul cuprinde o amplă bibliografie (p. 123–130), un rezumat în limba franceză (p. 131–141) și o bogată ilustrație (p. 147–237), în care se regăsesc principalele campanii arheologice și rezultatele lor.

Remarcăm în final condițiile grafice foarte bune în care a apărut acest volum, așteptat cu mult interes.

Adrian Ioniță